

БІЛЯ КОЛИСКИ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. — К., 2009. — 400 с.

Галина Бондаренко

У системі морально-ціннісних орієнтацій українського народу базовим було розуміння значимості людського життя. Поява людини на світ — це дар Божий, таїна, спроба осмислення якої сформувала універсальний комплекс народних знань, уявлень і традицій, що поєднують духовне й матеріальне, сприяючи культурній та соціальній адаптації дитини. Тому наукові дослідження цієї сфери народної культури завжди були актуальними, викликали інтерес не лише у фахівців, але й у широкого загалу. У сучасному техногенному суспільстві з його орієнтованістю на майбутнє та порушенням природного плину часу цей інтерес значно зріс, актуалізувалися спроби повернення до природного, «людського» виміру буття, зокрема у сфері дітонародження. Дедалі затребуванішим стає досвід народного акушерства, традиційної фітотерапії, тривають пошуки створення емоційно-психологічних форм адаптації породіллі до її нового стану, що мають компенсувати втрату сучасними пологами їх духовної складової.

Про важливість цієї проблематики свідчить і значна кількість публікацій: родильну обрядовість українців досліджували Н. Гаврилюк, С. Гвоздевич, М. Маєрчик, О. Кондратович, В. Супруненко, А. Лядецька. У книзі Олени Боряк уперше здійснено ґрунтовне дослідження ключової фігури цієї обрядовості — баби-повитухи. Через образ цих жінок — представниць народної еліти, які в прямому значенні слова стояли біля колиски народу, — їй вдалося здійснити масштабний огляд розвитку народних медичних знань у галузі акушерства та охорони материнства; дослідити трансформацію міфологічно-світоглядних уявлень, пов'язаних з народженням дитини та її соціалізацією; розкрити потужний духовний пласт української обрядової культури в цілому.

Фахівці своєї справи, «інтелектуали другого ряду», як їх слідом за С. Аверинцевим називає дослідниця, постають перед нами не безлико (бо багато з них названі поіменно, деякі увічнені на світлинах), а як повноважні представники громади, справжні носії народної мудрості.

Перше, що впадає в око під час ознайомлення з монографією, — фундаментальність її джерельної бази. Власні польові матеріали авторки, зібрані впродовж десятиліть у сімнадцяти областях України, архівні документи із центральних, обласних, відомчих (Міністерство внутрішніх справ) українських архівів та архівів США (архів Центру ім. Рокфеллера) і Канади (Український архів фольклору університету Альберта), літературні джерела, з яких більше сотні — іноземні видання, багатий ілюстративний ряд переконливо аргументують теоретичні положення праці. Варто наголосити на оригінальності авторського польового матеріалу, частина якого зібрана вперше, наприклад, розповіді про прогнозування повитухою долі новонародженого. Окрім історичних і фольклорно-етнографічних джерел, для написання книги використано широке коло лінгвістичних, медичних, юридичних та археологічних матеріалів, більшість з яких уперше введено до наукового обігу, що надає праці полідисциплінарного характеру. Логічна структура дослідження, закомпонована у вступі, чотирьох розділах, післямові та додатках, дозволяє розглянути народні традиції родопомочі та постать баби-повитухи в їх культурно-історичному розвитку, у порівнянні з європейським та світовим досвідом у цій галузі. Окремо варто зауважити, що додатки, окрім допоміжних наукових даних (перелік використаних джерел та література, список скорочень, понятійно-термінологічний покажчик), містять ще й список респондентів, складений за влас-

ними та архівними матеріалами, засвідчуючи наукову толерантність дослідниці. Розлогий історіографічний огляд ознайомлює читача не лише з історико-етнографічними студіями з обраної теми, але й вітчизняними та зарубіжними дослідженнями з порівняльної міфології, антропології пологів, гендерних питань.

Аналіз тенденцій розвитку наукового акушерства в Україні з найдавніших часів до середини ХХ ст., здійснений О. Боряк, та її висновки про те, що офіційна й народна медицина у справі родопомочі часто йшли поруч, видаються надзвичайно важливими, оскільки фіксують високий рівень народних медичних знань та практичного досвіду. На думку дослідниці, феномен баби-повитухи полягав у тому, що кожна з них починала свою діяльність «з нульового циклу»: не маючи спеціальної освіти, покладалася лише на власний досвід та інтуїцію (с. 124). Так само, як пізніше дипломований фельдшер чи лікар, повитуха вміла вибрати позу для полегшення та знеболення переймів, вжити необхідних заходів під час ускладнених пологів (вужькі крижі, поперечне розташування дитини), кровотечі, перерізати пуповину, надати першу допомогу дитині та породіллі. У книзі наведено приклади асистування чи надання повитухою допомоги лікарю, фельдшеру (с. 91). Не менш важливими були й соціальні функції повитухи: прилучення новонародженого до світу людей, родини та громади через певні ритуали, програмування його майбутнього. Про рівень громадської довіри до баби-повитухи свідчить надання їй церквою повноважень самостійно хрестити кволик немовлят, її право бути свідком чи експертом у судових справах про втрату цнотливості, позашлюбну вагітність та пологи, а також під час встановлення батьківства.

Особлива роль мови в народній культурі, зокрема в обрядовості, не була предметом окремої розвідки в рецензованій монографії, водночас оригінальний лексичний матеріал, зібраний авторкою або залучений з інших джерел, ілюструє притаманне народу розуміння деміургічної сили слова, особливо молитви.

Так, отримавши звістку про пологи, баба одразу ж долучалася до цього процесу, починаючи ще в себе вдома й дорогою читати молитви. Увійшовши до хати, де відбувалися пологи, потрібно було привітатися: «Христос воскрес!» (с. 133). Згідно з народними уявленнями, на це вітання відповідають навіть мертві з «того світу», тим сильнішим уважався його вплив на живих. Сакральність події, що відбувалася, забезпечувалася духовною присутністю святих, Богородиці, яких повитуха просила стати їй «до помочі». Перед початком пологів баба проводила також чин прощення: сама просила пробачення в породіллі та прощала своїх рідних, а вони її. Сучасні психологи підтверджують позитивний вплив прощення на фізичний і духовний стан людини. Вербальними формулами, які поєднували християнські молитви з язичницькими замовляннями, супроводжувалися майже всі післяпологові обрядові дії, що оформляли новий статус жінки, спрямовували її поведінку в потрібному напрямі. О. Боряк зауважує також, що і під час пологів, і після них кожна повитуха обов'язково надавала психотерапевтичну допомогу породіллі, підбадьорюючи її словами (с. 136).

Володіючи надзвичайно різноманітним лексичним матеріалом, дослідниця виокремлює його для детальнішого розгляду в параграфі 1 «Постать і практика повитухи крізь призму її традиційних найменувань», що міститься в четвертому розділі. Інші розділи монографії містять так само багато цікавих народних лексем, вибраних з польових матеріалів та літературних джерел, — це народна медична термінологія, регіональні назви породіллі та її станів, новонародженого, частин тіла, ритуальних страв і обрядодій тощо. Цей лінгвістичний матеріал, безперечно, зацікавить мовознавців, фахівців у галузі компаративістики.

Досліджуючи образ баби-повитухи, авторка книги простежує через нього складні семантичні зв'язки родильної обрядовості українців з календарними, весільними та поминальними обрядами, що вкотре підтверджує синкретичний характер, універсальність народної

обрядової культури, у якій всі події та явища навколишнього й потойбічного світу, а також події людського життя перебували в тісному взаємозв'язку.

Надзвичайно цінними є зібрані та систематизовані дослідницею історичні й статистичні факти. Чимало з них розкривають вплив ідеологічних, державних чинників на трансформацію народних традицій та побуту. Так, згідно з даними, оприлюдненими на Першому Українському з'їзді акушерів та гінекологів, за десять років радянської влади (1917–1927) кількість абортів збільшилася втричі (с. 83). До революції аборти були забороненими, особи, які робили їх підпільно, несли за це кримінальну відповідальність. Парадоксальною нині видається й Постанова наркомату охорони здоров'я 1933 року, де йшлося про організацію родильної допомоги на селі під час жнив, яку могли отримати жінки, революцією «позбавлені від сидячої роботи» (с. 85).

Рецензована монографія, бузсумнівно, належить до фундаментальних етнологічних до-

сліджень новаторського спрямування. Багато евристичних наукових припущень та ідей, висловлених у ній, спонукатимуть інших науковців до подальших пошуків у сфері народної обрядової культури. Книга вже отримала високу оцінку фахівців — етнологів, фольклористів, істориків. Уміщений у ній оригінальний авторський польовий, ілюстративний (у тому числі іконографічний) матеріал, статистичні дані, інформація з маловідомих наукових джерел, що стосуються не лише образу баби-повитухи, але й традиційного побуту, обрядовості, роблять це видання хрестоматійним. Книга може бути використана для складання навчальних та культурно-освітніх програм з етнології, українознавства, історії медицини. У післямові О. Боряк зазначає, що білий могильний хрест, пов'язаний білим фартухом (обов'язковий елемент одягу повитухи), зображений на обкладинці книги, — це своєрідний пам'ятник бабі-повитусі, «баб'ячому ремеслу». Таким пам'ятником цьому одвічному жіночому фаху тепер по праву можна вважати і її книгу.